

Василь Лучик (Київ)

ПРО НОВІ НАПРЯМИ УКРАЇНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

У статті розглянуто формування нових напрямів в українській ономастиці початку XXI ст. До таких можна віднести когнітивну та типологічну ономастику, які започатковані системними дослідженнями вчених Одеської ономастичної школи.

Ключові слова: ономастика, напрям, онім, власні назви, когнітивний, типологічний.

In the article the formation of new trends in Ukrainian onomastics of the beginning of the XXI century is viewed. To such trends we can refer cognitive and typological onomastics which were commenced by systematical researches of scientists of Onomastic school in Odessa.

Key words: onomastics, trend, onym, proper name, cognitive, typological.

Початок нового століття спонукає дослідників до проведення певних підсумків і визначення перспектив розвитку різних галузей науки. Є чим пишатися і над чим працювати в українській ономастиці, яка займає провідні позиції у відповідній галузі славистики. Зокрема, про це свідчить останній, XIV Міжнародний з'їзд славістів (Охрид, 2008), на якому українська ономастична делегація була і найчисельнішою, і найавторитетнішою. Той поштовх, який наприкінці 50-х – у 60-ті роки XX ст. дали сучасній національній, а на той час і всій радянській ономастиці К. К. Цілуйко, Ю. О. Карпенко, Ю. К. Редько, В. В. Німчук, О. С. Стрижак, В. О. Горпинич, А. П. Непокупний, І. М. Железняк, П. П. Чучка, Є. С. Отін та ін., дав свої плоди у вигляді функціонування близько десятка відомих ономастичних шкіл і численних праць загальнослов'янського значення з пропріальної лексики. На жаль, не зовсім ефективна діяльність в останні десятиліття Української ономастичної комісії не дозволила чітко організувати узгоджену роботу регіональних центрів над загальнонаціональними і загальнослов'янськими проектами. Це позначилося на формуванні нових напрямів української ономастики переважно в регіонах. Як і раніше, піонерами в цій справі часто виступають представники Одеської ономастичної школи, очолюваної Ю. О. Карпенком, який заснував в Україні сучасну теоретичну ономастику [4], літературну ономастику як окремий напрям [5] і системне вивчення власних назв космічних об'єктів [6].

У цьому контексті найпомітнішою подією початку XXI ст. став вихід у світ монографії Олени Карпенко «Проблематика когнітивної ономастики» [3] і захист нею докторської дисертації «Когнітивна ономастика як напрям пізнання власних назв» [2]. Уже саме по собі звернення до окресленої проблеми є сміливим рішенням, бо, по-перше, відповідного досвіду немає в слов'янській і європейській ономастиці, по-друге, розкриття суті й механізму семантичної трансформації в мозку людини такого специфічного класу слів, якими є власні назви, належить до надскладних наукових завдань, по-третє, автор здійснювала свій задум на матеріалі кількох мов, дібраному переважно з художніх творів українських, російських, англійських та інших письменників.

Проведене О. Ю. Карпенко дослідження без перебільшення можна назвати орієнтиром для розвитку когнітивного напрямку в національній та зарубіжній ономастиці, адже авторові вдалося на основі сучасних досягнень підняти теоретичне і практичне надбання до усвідомлення його як важливої частини когнітивно-комунікативної системи мови й аргументовано проаналізувати найактуальніші проблеми когнітивної ономастики. Основним з-поміж них є такі: 1) впровадження нової методології концептуального аналізу власних назв, які виявляють значну специфіку в ментальному лексиконі; 2) з'ясування когнітивної і текстової ролі онімів та особливостей набуття ними статусу концептів; 3) визначення

співвідношення між мовним символом і концептом та між власною назвою й апелятивом; 4) аналіз структури реальних, віртуальних або сакральних ономастичних фреймів: антропонімичного, топонімичного, теонімичного, ергонімичного та ін.; 5) вивчення взаємодії когнітивних (концептуальних) і психолінгвістичних (типів асоціацій) за розрядами стимулюючих онімів) (докладніше див. [7]).

Незадовго після О. Ю. Карпенко новий аспект когнітивної ономастики дослідила Н. М. Федотова з Луганська, що захистила кандидатську дисертацію на тему «Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма», у якій оригінально застосована щодо неофіційних антропонімів теорія «стислового тексту» [11]. У її основу покладено врахування психолінгвальних чинників, що формують образну семантику прізвиць із розгорнутим кодом від комплексного відчуттєво-образного сприйняття особи до контрольованого використання його неофіційної назви, яка характеризується певними парадигматичними (асоціативними) і синтагматичними зв'язками. Теорія тексту оніма, як і інтерпретація прізвиць в аспекті дискурсології, теоретичним підґрунтям якої стала антиномія Гумбольдта-Потебні про «розуміння/нерозуміння», вперше системно досліджені в українській ономастиці. Багата на оригінальні підходи і тонкі гносеологічні, психолінгвістичні та соціолінгвістичні спостереження праця Н. М. Федотової одночас насторожує невинуватим висновок про те, що зовсім не обов'язково стверджувати нове, руйнуючи старе. Йдеться про безпідставне перенесення теорії тексту на окремі прізвиська і приписування окремим онімам текстових властивостей. Те, що дослідниця називає текстом прізвиська, порівнюючи його із заголовком, насправді є розгорнутою внутрішньою формою, а термін «текст» давно вже має в українському і загальному мовознавстві усталене визначення як найскладніша комунікативна одиниця мови, що складається з лінійно розташованої сукупності речень [див. 10: 704], тому не варто ускладнювати його зайвими конотаціями. Яким би складним не був процес народження відчуттів, образів і мотиваційно-семантичних зв'язків, що передують його вербалізації, статус прізвиська і будь-якого оніма як номінативного знака від цього не змінюється. Навіть прізвиська, які формально зберігають ознаки предикативності, модальності й темпоральності на зразок *Непийниво*, *Підкуймуха*, *Пан Томуцо* (так у свій час прозвали одного з претендентів у Президенти України за відповідні гасла на бігбордах), – це власні назви, номени, а не комунікативні одиниці (речення) і тим більше не тексти.

Ще одним новим напрямом, започаткованим в Одеській ономастичній школі, є типологічне (міжмовне) вивчення онімів, що зумовлено об'єктивною необхідністю поступового переходу від описового й порівняльно-історичного дослідження власних назв у межах однієї мови до їх зіставного аналізу. Цьому аспекту присвячена кандидатська дисертація О. М. Скляренко «Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України», у якій досліджено подібне й специфічне в структурі та семантиці українських й американських назв поселень у зв'язку з культурно-історичними, етномовними та фізико-географічними реаліями [9]. Такий аспект дає можливість глибше зрозуміти закономірності онімної системи рідної мови та її специфіку порівняно з іншими мовами. Зокрема, зіставне дослідження українських та американських назв поселень свідчить про значну залежність ойконімії від морфологічного типу мов і ментальності їх носіїв. Зокрема, в системі назв населених пунктів української мови, яка належить до синтетичних мов флективного типу, високу продуктивність виявляють суфіксальні та пліоральні (флективні) ойконіми на зразок *Луцьк*, *Лозуватка*, *Кринички*, *Бабичі*, складні та складені назви, що виникли на основі словоскладання «прикметник + іменник» (*Новоселниця*, *Кривий Ріг*) і т.ін., які непродуктивні в американській ойконімії, де найпоширеніші лексико-семантичні утворення і похідні на основі словосполучень N+N, що є ознакою наближення англійської мови до

аглотинативного типу. Морфологічні особливості англійської мови, а також притаманна американцям меркантильність і підприємливість позначилися і на значно більшій кількості оказіональних, з погляду слов'ян, назв поселень на зразок *Okay, Why, Jay Jay* (за ініціалами особи) тощо [9: 6, 8-9]. Інколи більша «довільність» топонімотворення в англійській, тюркських та інших мовах нефлективного або подібного типу впливає на хибне пояснення навіть у наукових працях походження географічних назв на зразок *Лисиця, Жеребець, Муха, Свиня*, що не пов'язані з відповідними апелятивами у слов'янських мовах, які мають значно менші можливості онімізації загальних назв без географічного значення.

Цими працями не обмежується нове в українській ономастиці. Наприклад, засновник Донецької ономастичної школи С. С. Отін започаткував в Україні та й на пострадянському просторі системне (лексикографічне) вивчення конотативних власних назв [8], що становить окремих підрозділ літературної ономастики. О. О. Белей з Ужгородського університету одним із перших здійснив монографічне дослідження ергонімії [1]. Отже, українські ономасти тримають руку на пульсі сучасних мовних процесів і лінгвістичних тенденцій, активно впливають до світової ономастичної науки, подекуди виступаючи в ній піонерами нових напрямів або аспектів вивчення власних назв.

1. Белей О. О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.

2. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Автореф... докт. філол. наук. – К., 2006. – 33 с.

3. Карпенко О. Ю. Проблеми когнітивної ономастики. – Одеса: «Астропринт», 2006. – 238 с.

4. Карпенко Ю. А. О синхронической топонимии // Принципы топонимии. – М.: Наука, 1964. – С. 45 – 57; Карпенко Ю. О. Топонімічна система і системність топонімії // Повідомлення української ономастичної комісії. – К.: Наук. думка, 1967. – Вип. 2. – С. 3 – 12; Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство. – 1975. – №4. – С. 46-50; Карпенко О. А. Разноязычная топонимия и границы топонимической системы // Beiträge zur Theorie und Geschichte der Eigennamen: Linguistische Studien. - Berlin, 1976. – Reiche A. Arbeitsberichte 30. – S. 83-93; Карпенко Ю. А. Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 48-57; Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Onomastica. – Warszawa, 1986. – Т. 31. – С. 6-22 та ін.

5. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: Збірник статей. – О.: «Астропринт», 2008. – 326 с.

6. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. – М.: Наука, 1981. – 184 с.

7. Лучик В. В. Рецензія: Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: Монографія. – О.: «Астропринт», 2006. – 328 с.

8. Отин Е. С.: Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.

9. Склярєнко О. М. Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України: Автореф... канд. філол. наук. – К., 2008. – 20 с.

10. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «УЕ» ім. М.П. Бажана, 2007. – 854 с.

11. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: Когнітивна прагматика творення тексту оніма: Автореф... канд. філол. наук. – Харків, 2008. – 20 с.